

Instytut Pamięci Narodowej - Kraków

<https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/167666,Pogrom-pod-nadzorem-teoria-chaosu-kontrolowanego.html>
18.04.2024, 17:14

Pogrom pod nadzorem - teoria chaosu kontrolowanego

Tematem przewodnim debaty, która odbyła się 30 czerwca 2022 r. na kieleckim „Przystanku Historia” były zajścia antyżydowskie w Kielcach 4 lipca 1946 r. Wykład wstępny pt. „Pogrom Żydów w Kielcach 4 lipca 1946 r. - między portretem społecznym a dynamiką zajść” wygłosił dr Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki.

Zwrócił on uwagę na możliwość wprowadzenia do analizy wydarzeń nowej teorii określanej jako sterowanie (zarządzanie) refleksyjne. Zdaniem prelegenta przy analizie zajść należy uwzględnić mechanizm celowego stworzenia sytuacji „próżni władzy”, a dla opisu wydarzeń w centrum Kielc wprowadzić określenie „chaos kontrolowany”. Powyższa interpretacja związana jest przede wszystkim z zachowaniem grupy oficerów, w tym także sowieckich, odpowiedzialnych za działania sił represji i wojska.

dr Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki. Fot. Dariusz Skrzyński (IPN)

Chaos, rozumiany jako dezorientacja, a w następstwie dezorganizacja instytucji odpowiedzialnych za porządek i bezpieczeństwo, wzbudzały poczucie bezkarności. Stan ten, jak również anonimowość wynikająca z występowania w tłumie, uruchamiały przemoc, a poszczególne jednostki i grupy ludzi, którzy dysponowali możliwością oddziaływania (np. tzw. autorytet munduru), wpłynęły na rozwój i dynamikę przemocy.

Po prelekcji odbyła się dyskusja z udziałem prof. Juliana Kwieka i prof. Marka Wierzbickiego dotycząca różnych teorii i interpretacji wydarzeń w Kielcach 4 lipca 1946 r., w oparciu o prace wielu badaczy, m.in. prof. Bożeny Szaynok oraz prof. Joanny Tokarskiej-Bakir. W trakcie debaty zostały także poruszone kwestie związane z wcześniejszymi zajściami antyżydowskimi w Rzeszowie i Krakowie w 1945 r., a także z innymi przejawami wrogości wobec Żydów po zakończeniu II wojny światowej.

Za sprawą konsekwentnych poszukiwań archiwalnych udało się dotrzeć do nowych, nieznanych wcześniej źródeł, których analiza umożliwiła zweryfikowanie dotychczasowych ustaleń. Dotyczy to szczególnie niektórych grup wojskowych. W świetle nowych ustaleń,

zdaniem dr. R. Śmietanki-Kruszelnickiego, nie do utrzymania jest teza, iż zachowania części sił represji były tylko nieszczęśliwym zbiegiem okoliczności. Działania spontaniczne i prowokacyjne, które wystąpiły w trakcie pogromu, nie wyczerpują problematyki „niejasności” dramatu w Kielcach. Rozpoznawane ostatnio wątki (stan bezpieczeństwa w mieście w miesiącach poprzedzających zajścia, „niedoszacowana” rola grup wojskowych, nowe informacje związane z funkcjonowaniem Huty „Ludwików”) wskazują na konieczność analizy pogromu w kontekście budowania systemu komunistycznego w Polsce z udziałem różnego rodzaju sił.

Materiały zgromadzone w trakcie śledztw (szczególnie do pierwszego procesu w połowie lipca 1946 r.) mogły posłużyć do zainicjowania represji właściwie w „każdym kierunku” (od podziemia niepodległościowego, przez Kościół i partie polityczne, do sił bezpieczeństwa i wojska), z możliwością ich rozwijania, a nawet, biorąc pod uwagę mechanizm „procesów sowieckich” z lat 30., odpowiednio przygotowane procesy mogły być początkiem do przeprowadzenia „czystek” w różnych ośrodkach władzy. Czy mogły prowadzić do pewnego rodzaju „przesilenia politycznego” (wzorem „zwrotu październikowego” 1944 r.), z którego się wycofano? Istnieją w materiałach przesłanki świadczące o tym, że taki scenariusz był rozpatrywany, ale z nieznanых przyczyn wycofano się z niego.

Prowadzący debatę prof. Marek Wierzbicki zwrócił uwagę na coraz większe możliwości rozszerzenia pola badań, co już przyniosło wymierne efekty (cenne ustalenia, fakty). Uznano także, że poszczególne zdarzenia z pogromu można wyjaśniać wpływem różnych czynników w ramach znanych teorii z psychologii społecznej czy politologii.

Dla wyjaśnienia wielu zdarzeń, do których doszło w czasie pogromu (czy szerzej „wydarzeń kieleckich”) przydatna okazuje się teoria określana jako sterowanie (zarządzanie) refleksyjne. Jest to teoria rozumiana jako specyficzna metoda sterowania społecznego (sterowania społeczeństwem, grupami społecznymi), w której mieszczą się takie metody oddziaływania jak: manipulacja ludźmi, intryga, mistyfikacja, dezinformacja, demonstracja, stymulacja, prowokacja. Występuje tutaj także teoria chaosu kontrolowanego umożliwiające tzw. sterowanie pośrednie.

W powyższej teorii przyjmuje się celowe przeprowadzenie operacji informacyjno-psychologicznych, których celem jest wpływ na świadomość (postawy, poglądy, wartości) strony przeciwnej (poszczególne osoby, grupy ludzi lub większe zbiorowości ludzkie), tym samym wpływ na procesy podejmowania określonych decyzji. Jest to szereg współwystępujących metod, środków i działań.

Jedną z metod jest demonstracja (czyli publiczne okazywanie czegoś) – od biernej postawy sił represji wobec wzrastającej agresji tłumu do działań agresywnych: wtargnięcie do budynku, rozbrojenie mieszkańców, zabicie przewodniczącego Komitetu Żydowskiego. Działania te miały niewątpliwie wpływ na „tłum obserwujący”, swoją rolę odegrał przy tym wspomniany „autorytet munduru”.

Maskowanie własnego potencjału, tak widoczne w postaci bezradności i nieudolności grupy dowódców, można połączyć ze zjawiskiem „próżni władzy” – ale pod swoistą kontrolą stąd „chaos kontrolowany”.

„Chaos kontrolowany” to z jednej strony bierność-pasywność-nieudolność części dowodzących siłami represji, ale z drugiej niedopuszczanie do podjęcia skutecznych działań przez innych. Stymulowanie agresji i przedłużanie zajęć przez brak odpowiednich decyzji.

Wydarzenia na ul. Planty zawierają w sobie także kamuflaż i mistyfikację. Można do nich zaliczyć „śmierć oficera” jakoby z rąk Żydów znajdujących się w obleżonym przez tłum budynku oraz oddawanie strzałów przez rozmundurowanych żołnierzy z okien tego budynku do zgromadzonych wokół niego ludzi.

Za pomocą procesu przekazywania fałszywej informacji stworzono fikcyjny obraz podziemia w Kielcach i okolicy oraz jego możliwości działania.

W dyskusji formułowane były postulaty przeprowadzenia celowych kwerend archiwalnych oraz wskazywano konieczność korzystania z doświadczeń badaczy różnych dyscyplin nauki. Podkreślano wagę wiarygodności przekazów źródłowych.

Konferencje i spotkania dotyczące relacji polsko-żydowskich, w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Dzieje Żydów w Polsce i stosunki polsko-żydowskie w latach 1917-1990”, organizowane są w Kielcach od 2016 r., a przeprowadzona w tym roku debata była kolejnym wydarzeniem z tego cyklu.

Tekst Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki